

Debatten in de militaire historiografie en de cross-over met genderstudies

Militaire historie en genderstudies zijn twee aparte werelden die elkaar maar zelden raken. Militair-geschiedkundigen hebben vaak weinig kaas gegeten van debatten in de zogenoemde vrouwengeschiedenis en de uitgebreide, complexe theorie en het daaraan verbonden begrippenapparaat die daaruit zijn voortgekomen. Bovendien beschouwen zij het vakgebied meestal als een uitvloeisel van de vrouwenemancipatie. Het wetenschappelijk gehalte zou discutabel zijn omdat concrete politieke doelen zouden worden nagestreefd. De genderhistorici van hun kant hebben weinig op met militaire geschiedschrijving. Veel van hen zien dit als een traditionalistisch mannenbolwerk, dat nauwelijks oog heeft voor de rol van vrouwen in de geschiedenis en voor de meest recente theorieën in aanverwante menswetenschappen.¹ John A. Lynn, hoogleraar militaire geschiedenis aan de University of Illinois en voormalig voorzitter van de *United States Commission on Military History*, heeft met *Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe* een boek geschreven waarmee hij deze kloof weet te dichten.² Hij analyseert de rol van de vrouw in vroegmoderne oorlogvoering en weet daarbij een aantal van de belangrijkste debatten in de militaire geschiedschrijving te verbinden aan genderstudies. Dit artikel gaat in op Lynns interdisciplinaire aanpak en het belang van zijn boek voor de militaire historiografie.

Dr. G.A. Rommelse*

Tot het midden van de zeventiende eeuw werden Europese legers vergezeld door grote scharen vrouwen en hun kinderen. Net als de militairen stonden zij bloot aan de gevaren die vroegmoderne oorlogvoering met zich meebracht. Desondanks hebben weinig historici studie verricht naar dit fenomeen. Sommigen zagen de vrouwen als een economisch afhankelijke groep die in zijn levensonderhoud voorzag door te parasiteren op de

troepen. Dit is, zoals blijkt uit Lynns studie, zeker niet terecht. Integendeel, de rol van de vrouwen in het leger was er niet een van afhankelijkheid en passiviteit. De relatie tussen de vrouwen en de soldaten was namelijk zonder twijfel wederkerig. Voor het leger waren de vrouwen simpelweg onmisbaar omdat zij essentiële diensten verrichtten, zoals voedsellevering en -bereiding, schoonmaak, kledingreparatie en de verzorging van gewonden. Een aantal van hen was (parttime) prostituee of was met een soldaat gehuwd. Het vroegmoderne leger kon niet effectief campagne voeren zonder deze diensten. Toch zou vanaf ongeveer 1650 het aantal vrouwen in de legertros sterk dalen. Lynn stelt zich in de eerste plaats tot doel

* De auteur is als historicus verbonden aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie in Den Haag.

1 J.A. Lynn, *Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe* (Cambridge, Cambridge University Press, 2008) blz. 7.

2 J.A. Lynn, *Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe* (Cambridge, Cambridge University Press, 2008; 239 blz.; ISBN 978-0-521-72237-7; paperback € 16,50).

de levens van de legervrouwen te schetsen. In de tweede plaats analyseert hij waarom een zestiende-eeuws leger een enorme schare vrouwen nodig had om te kunnen functioneren, terwijl een achttiende-eeuwse troepenmacht nog slechts door een relatief klein aantal vrouwen werd vergezeld.

Aansluiting bij debatten

Met het stellen van deze beide vragen vult Lynn in de eerste plaats een belangrijke leemte op het vlak van de genderstudies. Iedereen kent voorbeelden als Jeanne d'Arc, het boerenmeisje dat het Franse leger tijdens de Honderdjarige Oorlog (1337-1453) naar enkele belangrijke overwinningen tegen de Engelsen leidde, of Kenau Simonsdochter Hasselaer, die tijdens het beleg van Haarlem (1572-1573) een groep van driehonderd vrouwen zou hebben aangevoerd die met kokend water, pek en brandend stro, maar ook met pieken en degens, het Spaanse leger bestreed vanaf de Haarlemse stadsmuren. Over de rol van de vrouw in vroegmoderne oorlogvoering in het algemeen is echter nauwelijks iets bekend. Tot nu toe heeft het historisch onderzoek eigenlijk alleen maar oog gehad voor de enkele uitzonderlijke vrouw die, veelal gekleed als man, het zwaard aangordde en deelnam aan de strijd. Gepubliceerde overzichten van dit soort gevallen hebben vaak een anekdotisch en onsamenhangend karakter, vooral ook omdat de martiale vrouwen zo dun gezaaid waren. Lynn heeft oog voor deze relatief kleine groep, maar veel meer nog kijkt hij naar de duizenden, veelal anonieme vrouwen die het vroegmoderne leger op de been hielden. In deze zin weet hij militaire geschiedschrijving te verbinden met genderstudies. Deze cross-over sluit naadloos aan op een zeer prominent onderdeel van de huidige militaire geschiedschrijving: *War and Society*. Sinds de jaren tachtig kijken veel historici naar de interrelatie tussen oorlog, oorlogvoering en oorlogvoerenden enerzijds en de samenleving anderzijds. Deze invalshoek hangt nauw samen met het door John Keegan geïntroduceerde *New Military History*.³ Logistiek, staatsfinanciën, maatschappij en economie in vestingsteden, communicatie tussen militairen uit verschillende landen

SCHILDERIJ VAN J.H. EGENBERGER EN B. WIJNVELD (AFBEELDING FRANS HALS MUSEUM HAARLEM)

Kenau Simonsdochter Hasselaer tijdens het beleg van Haarlem. Dit schilderij uit 1854 biedt niet zozeer inzicht in de gebeurtenis zelf, maar toont vooral hoezeer men in de 19de eeuw belang hechtte aan de heroïek van de 'vaderlandsche geschiedenis'

en de sociale status van huurlingen zijn voorbeelden van onderwerpen die binnen het interdisciplinaire kader van *War and Society* vallen.⁴

Military Revolution

Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe vormt daarnaast een belangrijke bijdrage aan het debat over militaire revoluties in de vroegmoderne tijd. Het concept van *Military Revolution* werd in 1956 geïntroduceerd door de Britse historicus Michael Roberts, die meende dat tijdens het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw de Europese manier van oorlogvoeren fundamenteel veranderde. Prins Maurits van Oranje (1567-1625) en de Zweedse koning Gustaaf Adolf (1594-1632) introduceerden een aantal belangrijke tactische hervormingen. Zo opereerden musketiers voortaan in drie langgerekte linies achter elkaar. Na een salvo stapte iedere man opzij om de twee soldaten achter hem naar voren te laten stappen. Zelf sloot de soldaat dan achteraan en herlaadde zijn wapen voor de volgende beurt. Deze veranderingen, zo beweerde Roberts, stelden hoge eisen aan de training en de discipline van de individuele soldaat.

3 J. Keegan, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (Londen, Jonathan Cape, 1976).

4 Een uitstekende inleiding in dit onderwerp biedt R.P. Fagel en D.M.L. Onnekink (red.), *Oorlog en samenleving in de Nieuwe Tijd* (Maastricht, Shaker Publishing, 2005).

Dit leidde tot de invoering van staande legers, exercitie en uniformen. Het drillen van troepen kostte geld en het was dus oneconomisch om een goed geoefende eenheid 's winters weer af te stoten.

Tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1638), waarin het Zweden van Gustaaf Adolf zo'n prominente rol speelde, namen legers sterk in omvang toe. Deze oorlog speelde zich weliswaar af binnen de grenzen van het Duitse Rijk, maar vrijwel iedere staat in Europa was op één of andere manier bij het conflict betrokken. Vrijwel alle grote staten namen deel aan de oorlog en de meer perifere gebieden leverden veel van de ingezette huurlingen. De bijzonder complexe situatie zorgde voor een schaalvergroting in oorlogvoering en strategie. Regeringen en vorsten wilden vaak op verschillende fronten in het omvangrijke Duitse Rijk actief zijn en hadden daarvoor grotere aantallen troepen nodig. Deze grote legers vereisten volgens Roberts een sterker staatsgezag, een hogere en efficiënter geïnde belastingopbrengst en meer bureaucratie. De veranderde realiteit van oorlogvoering was volgens Roberts dus de oorzaak van politiek-fiscale hervormingen. De moderne staat ontstond dus uiteindelijk doordat een aantal tactische veranderingen aan het einde van de zestiende eeuw het gezicht van oorlogvoering wijzigde.⁵

De bevindingen van Lynn

In de daaropvolgende decennia hebben veel andere geschiedkundigen het concept van Military Revolution gebruikt, uitgebreid en opnieuw gedefinieerd. Alom onderkennen zij dat in de vroegmoderne tijd fundamentele verande-

ringen waren opgetreden in de manier waarop oorlogen werden gevoerd. Historici verschilden echter van mening over de oorzaken van dit fenomeen, de chronologische afbakening van de revolutie en vooral over de samenhang tussen legerhervormingen en staatsvorming.⁶ Geoffrey Parker, een andere Britse militair-historicus, meende bijvoorbeeld dat de groei van de Europese legers al was begonnen voordat Maurits en Gustaaf Adolf hun hervormingen doorvoerden. Hij suggereerde dat vroeg zestiende-eeuwse ontwikkelingen in de fortificatiebouw in Italië de aard van oorlogvoering definitief veranderden doordat de verdediger in het voordeel was. Oorlogvoering werd hierdoor een kwestie van belegeringen in plaats van veldslagen. De belegeringsoorlog en de instandhouding van omvangrijke garnizoenen kostten veel geld. Versterking van de overheid en bureaucratie waren daarom volgens Parker noodzakelijke voorwaarden voor het toenemen van de omvang van de Europese legers.⁷ Parker leverde hiermee een formidabele bijdrage aan het debat over Military Revolution en draaide de causale verbanden die Roberts had gevonden in feite om. Staatsvorming en bureaucratiesering gingen in zijn ogen vooraf aan de legerhervormingen. Terwijl het debat over Military Revolution in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw 'an exploding of scholarship'⁸ kende, lijkt het tegenwoordig in intensiteit te zijn afgenomen.⁹ *Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe* biedt, zoals we zullen zien, een aantal inzichten die daar wel eens verandering in zouden kunnen brengen.

Pillage economy

Wat zijn dan Lynns bevindingen? Vóór 1650 waren de staatsapparaten van West-Europa niet in staat om een leger logistiek te ondersteunen tijdens een militaire campagne. De overheid had namelijk niet de middelen om het leger voedsel en andere benodigdheden te bezorgen op de plek waar de strijdkrachten op dat moment actief waren. Overigens had de staat meestal sowieso geen geld om de militairen geregeld te betalen. Regeringen vielen daarom terug op ingehuurde regimenten. De aanvoerder van zo'n eenheid was een ondernemer die militairen in dienst nam en zijn product aan

5 M. Roberts, 'The Military Revolution, 1560-1660' in: C.J. Rogers, *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder, Westview Press, 1995) blz. 13-35.

6 C.J. Rogers, 'The Military Revolution in History and Historiography' in: C.J. Rogers, *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder, Westview Press, 1995) blz. 1-10.

7 G. Parker, 'The 'Military Revolution' 1560-1660 – a Myth?' in: C.J. Rogers, *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder, Westview Press, 1995) blz. 37-54.

8 Rogers, 'The Military Revolution in History and Historiography', blz. 4.

9 R.P. Fagel en D.M.L. Onnekink (red.), *Oorlog en samenleving in de Nieuwe Tijd* (Maastricht, Shaker Publishing, 2005) blz. 4.

Alberte-Barbe de Saint Baslemont (1607-1660) verdedigde in 1634 haar landerijen in Lotharingen tegen plunderde troepen. Deze gravure toont haar in een soldatesque pose die normaal alleen door mannelijke edelen en officieren werd ingenomen

de hoogst biedende aanbod. Legers leefden in de regel van wat er te vinden was in de regio waar zij op dat moment actief waren. Dit nam de vorm aan van foeragering, inkwartiering bij burgers en regelrechte plundering. De soldaten ontvingen vaak gedurende langere tijd geen soldij en moesten dan wel terugvallen op 'leven van het land'. Bovendien was het vooruitzicht van plundering überhaupt vaak de reden dat mannen aan een militaire loopbaan waren begonnen. Vrouwen – echtgenotes en vriendinnen – speelden in deze *pillage economy*, zoals Lynn het noemt, een centrale rol. Lynn, die zich baseert op egodocumenten, contemporaine verslagen en geschiedenissen, toneelstukken, pamfletten, houtsnedes, gravures en schilderijen, beweert dat zij bij de plundering zelf hielpen en vervolgens vaak de buit beheerden. Zoetelaarsters, meestal getrouwd met een soldaat, kochten de buit op en zetten deze bij plaatselijke handelaren om in contant geld. Zij leverden de soldaten drank, tabak, voedsel, wapens, delen van de uitrustingen en allerlei andere benodigdheden. De *pillage economy* was dus

vóór 1650 het antwoord op het gebrek aan logistieke ondersteuning. Omdat legers zonder voedsel, kleding, foerage, wapens en uitrusting niet konden opereren, moest de campagne gevoerd worden binnen de beperkende kaders van de plundermogelijkheden: 'pillage defined the conduct of war'.¹⁰ En aangezien vrouwen hierin zo'n essentiële rol speelden, concludeert Lynn: 'Because logistics determined the movements of armies, women also exerted influence over the conduct of wars and the shaping of strategy'.¹¹

Afname na 1650

Na 1650 speelden de vrouwen, zoals gezegd, een veel minder grote rol in de militaire organisatie. Staten zagen de *pillage economy* steeds meer als een probleem. De plunderingen schaadden het gezag van de staat en vernietigden de economische bronnen die de staat belasting opleverden. Hele streken werden immers ontwricht door het oorlogsgeweld. De vrouwen waren nadrukkelijk deel van dit probleem. Bovendien waren de huurlegers door het gebrek aan logistiek onafhankelijk van de staat en dus weinig betrouwbaar. Toen de staatsapparaten en de bureaucratie van de West-Europese staten na 1650 steeds omvangrijker en doeltreffender werden, konden regeringen de logistiek zelf ter hand nemen. Zij kozen er daarom bewust voor zelf een logistiek apparaat op te bouwen dat een zogenoemd *state commission army* kon ondersteunen tijdens de campagne. Overheden lieten magazijnen aanleggen van waaruit de legers konden worden bevoorrad. In de praktijk betekende dit vooral dat de overheid een bemiddelende rol speelde tussen het leger en de maatschappij. De staat inde meer belasting en deed dat op een efficiëntere wijze, eventueel met behulp van datzelfde leger. Dit leidde in ieder geval tot minder excessen en daaraan verbonden spanning tussen krijgsmacht en maatschappij. Een staand leger, waarvan de officieren afhankelijk waren van de staat, kostte de overheid veel geld, maar was uiteindelijk goedkoper

10 Lynn, *Women, Armies, and Warfare*, blz. 215.

11 Ibidem, blz. 64.

12 Een goede uitleg over het zogenoemde magazijnstelsel is te vinden in: H. Roozenbeek (red.), *In dienst van de troep. Bevoorrading en transport bij de Koninklijke Landmacht* (Amsterdam, Boom, 2008) blz. 24-32.

en gunstiger dan een huurleger. Het aantal vrouwen in de trossen van zo'n state commission army daalde drastisch: 'Women were no longer necessary to fill the gap between what armies required and what states could provide'.¹³ Dit had belangrijke implicaties voor de omvang van de legers. Vóór 1650 was de legertros vaak omvangrijker dan het leger zelf. Maar omdat de vrouwen geen beslag meer legden op de aanwezige economische bronnen, kon het aantal militairen sterk toenemen. Voor Lynn waren de toenemende staatsvorming, de daaraan verbonden bureaucratisering en de staatsbemoeienis met de logistiek dus uiteindelijk bepalend in dit aspect van de Military Revolution.

Hiaat in Nederlandse geschiedschrijving

Wie waren dan deze legervrouwen? Lynn maakt onderscheid tussen drie categorieën: echtgenotes, prostituees en economisch-seksuele partners. Deze laatste groep heeft nadere toelichting. Vaak gingen een vrouw en een militair een tijdelijk samenwerkingsverband aan. Zij hielp hem bij het verwerven van een inkomen door allerlei werkzaamheden te verrichten, te assisteren bij het plunderen en het te gelden maken van de buit. Ook deelden zij het bed. Na afloop van een campagne kon een dergelijke informele overeenkomst worden opgezegd of voortgezet. Vrouwen sloten vaak een dergelijk verbond om aan de armoede van thuis te ontsnappen of om problematische familieomstandigheden te ontvluchten. Een soldaat had behoefte aan een vrouwelijke partner, omdat hij zonder logistieke en economische hulp niet als militair kon functioneren. Daarnaast speelde natuurlijk de seksuele kant van de relatie een belangrijke rol. Soms ontstond er genegenheid en liefde tussen beiden, maar vaak ook bleef het bij rationele samenwerking. De vrouw nam de excessen van de plunderingen, inclusief de verkrachting van andere vrouwen, op de koop toe en pleegde ook zelf vaak gewelddaden. Overigens stond zij ook zelf bloot aan geweld van de eigen partner of door oorlogshandelingen. Lynn laat het echter niet bij een beschrijving

van de sociaal-economische omstandigheden, de taken of de relaties met mannen. Hij gebruikt begrippen en theorievorming uit het veld van de genderstudies om te beschrijven hoe de legervrouwen masculiene trekken overnamen om te kunnen overleven in de maatschappij van het legerkamp, maar tegelijkertijd hun vrouwelijke identiteit moesten bewaren. Ze verrichtten zwaar lichamelijk werk en sommigen namen deel aan gevechtshandelingen. Maar de soldaat mocht zich niet in mannelijkheid laten aftoeven en hij gebruikte soms geweld als de in zijn ogen correcte man-vrouw verhouding in het geding kwam. In legerkampen bestond dus een uiterst complexe praktische, economische en sociale rolverdeling, die de vrouw soms voor een lastig dilemma kon stellen. Lynn analyseert het beeld van deze strijd tussen de seksen in populaire visuele en literaire cultuur. Vaak werd dit namelijk verbeeld en bespot in de vorm van parodieën.

Interdisciplinaire aanpak navolging waard

Lynn heeft met *Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe* een boek geschreven dat, zoals gezegd, genderstudies en militaire geschiedschrijving met elkaar verbindt en een heel nieuw aspect toevoegt aan het debat over Military History. Het is dan ook waarschijnlijk dat deze interdisciplinaire aanpak navolging krijgt en de rol van vrouwen in vroegmoderne oorlogvoering eindelijk systematisch zal worden bestudeerd. Overigens nodigt Lynn daar zelf ook toe uit, want hij zegt dat zijn ideeën met aanvullend onderzoek zullen moeten worden getoetst. Dan zal er wellicht ook aandacht zijn voor de plaats van vrouwen in de Nederlandse militaire geschiedenis. Lynn gebruikt voornamelijk Frans, Brits en Duits materiaal en voorbeelden en slechts een enkele keer uit andere landen. Nederlandse, Spaanse of Scandinavische bronnen komen te weinig voor in zijn boek, wellicht omdat hij put uit zijn eigen omvangrijke oeuvre dat voornamelijk de Franse geschiedenis beslaat. Misschien ook dat de taalbarrière hem weerhield. Dit neemt echter niet weg dat *Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe* een fascinerend nieuw inzicht biedt in de vroegmoderne geschiedenis. Het vlot geschreven boek zal geen moment vervelen. ■

¹³ Lynn, *Women, Armies, and Warfare*, blz. 8.